

Реферат о завршеној докторској дисертацији *Касноантичке виле рустике у Србији* докторанда Антоније Ропкић-Ђорђевић

Дана 30. 06. 2016. године изабрани смо одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у комисију за оцену докторског рада Антоније Ропкић Ђорђевић под насловом *Касноантичке виле рустике у Србији*. Након детаљног прегледа рада износимо члановима Наставно-научног већа Филозофског факултета своје стручно мишљење.

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Антонија Ропкић Ђорђевић (рођена 16.08.1978.год. у Пожаревцу) дипломирала је на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду 2004: године са дипломским радом *Типологија римских стаклених посуда са некрополе Пећине-Виминацијум* (ментор: проф. др. А. Јовановић). Школске 2009/2010. године уписана је на докторске студије археологије Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Антонија Ропкић Ђорђевић учествовала је на великом броју теренских археолошких истраживања од 1998. до 2016. године. Од 2002. године до данас сарађује са Републичким заводом за заштиту споменика културе као спољни сарадник, а у периоду од 2009. до 2011. године као стручни сарадник. Године 2007. положила стручни испит и стекла звање археолог- конзерватор. Стручни рад бавио се темом заштитних истраживања античког објекта на локалитету Стиг-Виминацијум. Као сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе учествовала је на бројним археолошким истраживањима (археолошко налазиште Виминацијум; споменик културе манастир Манасија; заштитна археолошка ископавања на Коридору 10, Е-80 (локалитети: Сарлах-Пирот; Селиште, Црквиште-Сињац; Кладенчиште, рановизантијска базилика-Шпај); заштитна археолошка ископавања РБ Колубара (локалитети: Језеро-Каленић; Црквине, Бележ, Масинске њиве, Јаричиште 1-6-Мали Борак; Горње Поље, Ђурђевића брдо-Скобаљ).

Колегиница Ропкић Ђорђевић презентовала је своје радове на неколико научних скупова (2012. Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре. 35. годишњи скуп Српског археолошког друштва, Ваљево, Србија; 2012. Romanisation in Kolubara Region. Imperialism and Identities at the Edges of the Roman World, Petnica Science

Center, Valjevo, Serbia), а на Трибиниљуубитеља историје Београда одржаној 2015.године у организацији Музеја града Београда, одржала је предавање *Слика једног руралног пејзажа – виле рустике античког Сингидунума*.

Колегиница Ропкић Ђорђевић до сада је објавила следеће радове:

- Ропкић, А. 2006. *Stakleni instrumenti-mesalice iz Viminacium. Glasnik SAD 22: 275-380*
- Ропкић, А. 2008. *Srednjovekovna nekropola na lokalitetu Crkvine-Mali Borak kod Lajkovca. Glasnik SAD 24: 329-337*
- Ропкић, А. 2011. *Srednjovekovna nekropola na lokalitetu Crkvine-Mali Borak kod Lajkovca. Kolubara 5: 275-281*
- Ропкић, А. 2012. *Stakleni gutusi sa rimske nekropole Pećine-Viminacium. Glasnik SAD 28: 259-278*
- Ропкић Ђорђевић, А. 2013. *Zaštitna arheološka istraživanja lokaliteta Crkvine-Bare u Skobalju (извештај). Istraživanja III: 171-177*
- Ропкић Ђорђевић, А. 2013. *Kasnoantička villa rustica na lokalitetu Crkvine-Bare u Skobalju. Kolubara 6: 85-95*
- Ропкић Ђорђевић, А. *Заштитна археолошка ископавања локалитета Црквиште у селу Сињац – Старо село Сињац. Археолошка истраживања Е 80*

2. Предмет и циљ дисертације:

Предмет докторске дисертације колегинице Антоније Ропкић Ђорђевић су улога и значајвила рустика у периоду касне антике на централнобалканском простору, а пре свега њихова економска улога и социокултурни значај у новом устројству провинција реформисане Римске империје. Као део комплексног управног и привредног апарата, виле рустике су активно учествовале у економском, културном, политичком животу провинција и представљале снажан стратешки чинилац и упориште стабилности у касноантичкој римској држави растрзаној унутрашњим немирима, епидемијама инападима непријатеља на њене границе.

Осим магистарског рада М. Васића из давне 1976. године (*Римске виле рустике на територији Југославије, непубликовани магистарски рад, Филозофски факултет, Београд*

1976) и неких каснијих научних радова који у већој или мањој мери били посвећени овој теми, попут докторских теза О. Илић (*Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од II до V века*, непубликована докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2012), Ј. Живановић (*Производња, увоз и дистрибуција житарица на тлу римске провинције Горње Мезије*, непубликована докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2013) и М. Марић (*Веза касноантичких вила рустика са организацијом рударства и металургије на Централном Балкану*, непубликована докторска теза, Филозофски факултет, Београд 2015), те недавно објављеној монографији О. Брукнер и В. Даутове Рушевљан *о римским пољопривредним поседима у југоисточној Панонији* (*Rimska poljoprivredna imanja : vile rustike u jugoistočnom delu provincije Panonije*, 2016, Novi Sad: Matica Srpska) рад колегинице А. Ропкић Ђорђевић даје допринос формирању неопходне научне синтезе свих релевантних података о развоју вила рустика на нашем тлу. У дисертацији Антоније Ропкић Ђорђевић издваја се неколико истраживачких циљева међу којима је први обједињавање доступних података о истраженим и евидентираним вилама рустикама у Србији. Након тога следи проучавање дистрибуције локалитета са идентификованим остацима вила рустика, међусобних односових целина (удаљеност, комуникације) али и сагледавање сваког објекта појединачно ради утврђивања прецизнијих података о економском, друштвеном и културном значају вила рустика. Коначно, као посебан истраживачки циљ истиче се и дефинисање организације рада у оквиру појединачних вила рустика као и друштвно-економског статуса виликауса.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању:

- 1. Касноантичке виле рустике биле су носиоци нових видова организације и експлоатације земљишта** и као такве, потпуно интегрисане у друштвену и економску организацију друштва, чијој су модернизацији знатно допринеле.
- 2. Значај вила рустика превазилази њихову економску улогу**, не умањујући значај те улоге. Кроз развој вила рустика на територији Србије можемо пратити начин усвајања нових образаца, начин на који је становништво прихватало трансформацију простора, нове начине производње у географски различитим областима.
- 3. Оснивање вила рустика може посматрати и као симбол доминације и као тежња у истицању статусних разлика.** Виле су биле симбол моћи, богатства и способности

да се контролише окружење и становништво, места креирања те моћи. Тражећи своје место и права у римском свету, представници других социјалних група усвајали су ове елементе и прилагођавали их својим потребама и могућностима.

4. **Виле рустике представљају саставни и неопходни део римске културе живљења.** Као огледало римског начина живота, представљале су једну од последњих карика у процесу усвајања новог начина организације простора и привређивања.
5. **Поред своје економске улоге, касноримске виле рустике имале су значајну војну, односно стратешку улогу у збрињавању становништва и економских добара, што се огледа у адаптацији простора и измени првобитних намена грађевина (магацински простор, куле-осматрачнице).**

4. Кратак опис садржаја дисертације:

1. **Увод** (стр.1-11): У уводном поглављу изложени су предмет и циљ истраживања као и методолошки приступ који је подразумевао типолошку анализу вила, компаративну анализу и анализу урбаног концепта. Овде је пажња посвећена историјату истраживања вила рустика уопште, почев од радова Ћ. Трухелке, К. Пача с почетка XX века, преко Е. Томас (1964), А.Г. Мекеја (1975) и Џ. Персивала (1976), до оних савремених који су публиковани у току последње две деценије (В. Динчев, Ј. Малвин).

2. **Природно-географске карактеристике Србије** (стр. 12 -19): У овом поглављу разматране су специфичне геоморфолошке и педолошке карактеристике простора данашње Србије које су имале утицаја на врсту и обим пољопривредне производње и сточарства, као и формирање и развој одређених типова пољопривредних добара. Пажња је посвећена и хидролошким карактеристикама, те значају близине река, језера и термоминералним изворима за формирање, развој и водоснабдевање вила рустика. Климатским карактеристикама ове територије дато је посебно место у овом поглављу са посебним освртом на климатске промене забележене управо у касноантичком периоду што је имало значајног утицаја на померање биљног и животињског света али и живот и кретање људи и добара.

3. **Географско-историјски оквир** (стр. 20-28): Овде су представљени временски и географски оквири рада. Хронолошки оквир дисертације представља период касне антике, односно период друге половине III века до краја V века. Упркос економском опадању и кризикоји су обележили највећи део III века, ово је период у коме је пољопривредна производња, заузимала значајно место а посебно након ступања цара Диоклецијана на

власт када је започет период опоравка Царства. Крајем V века живот у античким провинцијама на тлу Србије постепено стагнира и бива прекинут у разарањима која су изазвали продор варварских народа, пад економије и депопулацију угрожених области.

У просторном погледу истраживања колегинице Ропкић Ђорђевић обухватају данашњу територију Републике Србије која се крајем III века налазила у оквиру неколико касноримских провинција - Moesia Prima, Dardania, као и јужног дела Panoniae Secundae и северних простора провинције Praevalis.

4. Економско-социјални развој провинција на територији Србије у касноантичком периоду (стр. 29 - 40): У четвртном поглављу колегиница А. Ропкић Ђорђевић је дала шири преглед римске привреде са посебним освртом на економске и друштвене прилике у централнобалканским провинцијама Царства у касноантичком периоду. Разматране су и различите законске мере предузимане ради смањења инфлације, те очувања и поспешивања пољопривреде (*adiectio sterilium*, *Edictum de pretiis rerum venalium*) те промене у пореском систему (*capitatio-iugatio*) које као коначни исход имају трајно везивање руралног становништва за земљу и поседе.

5. Касноантичке виле рустике у Србији (стр. 41-146): Ово поглавље почиње разматрањем појма *villa rustica*, њеног порекла и примарне делатности, односно дилеми да ли пољопривреда чини главну делатност и суштину постојања вила рустика или је то свако издвојено имање са комплексом економских и стамбених грађевина. Потом је пажња усмерена на проблем власништва над земљом, системом њене деобе (центуријација) у организацији римских провинција на нашем тлу и друштвеној структури власника са истакнутом улогом војске и ветерана у расподели земљишта. Иако ретка, наведена су епиграфска сведочанства – натписи на војним дипломама, каменим међашима, жртвеницима, саркофазима и надгробним споменицима који на мање или више посредан начин указују на постојање вила и друштвено-економски положај њихових власника. Истраживања А. Ропкић Ђорђевић наводе на претпоставку да су, када се ради о тлу данашње Србије, власници вила рустика углавном били досељеници, најпре ветерани и чиновници у оквиру провинцијске администрације, док су припадници аутохтоне популације мање заступљени. У наставку вила рустика се посматра и као друштвени, односно културолошки феномен са посебном улогом у процесу романизације новоосвојених територија и прихватања нових вредности и начина живота. У

касноантичком периоду, међутим, виле рустика на тлу балканских провинција представљају залог економске стабилности и стратешка неминовност ради обезбеђивања становништва, војске и рудничких ревира храном и другим потрепштинама. На овом месту учињен је и покушај разматрања економске продуктивности појединих вила рустика на тлу Србије. Са тим у вези изнети су и досадашњи резултати археоботаничких анализа на појединим локалитетима опредељеним као виле рустика, које указују на учестало гајење житарица: једнореди и двореди пшенице, проса, јечма, ражи и овса али и махунарки и винове лозе. Анализе налаза животињских костију са истих локалитета показују да сточарство заузима посебно место у привређивању вила рустика а посебно гајење говеда, оваца, коза, свиња и коња. У овом поглављу посвећена је пажња односу вила рустика према саобраћајним комуникацијама и војним логорима али и религијској пракси у оквиру насеља ове врсте. О функцији и карактеру појединих вила расправљано је и на основу покретних археолошких налаза: пољопривредног и другог алата, посуда за чување и припрему хране, предмета за свакодневну намену и новца. У даљем тексту колегиница Ропкић Ђорђевић расправља о техникама градње али и распореду, намени и декорацији унутрашњих просторија истражених вила рустика. У типолошком смислу аутор је издвојио неколико нивоа подела од величине поседа (мањи, средњи, велики) и величине резиденцијалних грађевина (виле мањих димензија са једном грађевином, виле средњих димензија са једном грађевином и комплекс грађевина) и степена развоја фортификације (утврђене и неутврђене виле), до различитих архитектонских решења. Коначно, у завршници овог поглавља разматрани су процеси и разлози нестанка или трансформације касноантичких вила рустика на тлу Србије.

6. Каталог(стр. 147-330): У каталожком делу, најобимнијем у дисертацији, виле рустика су представљене по географским целинама од Срема, преко западне Србије (Мачва, Подриње, Колубара, западно Поморавље) и Шумадије те источне и јужне Србије. Претпостављене касноантичке виле рустика и евидентирани локлитети приказани су каталожки по истом принципу у наставку поглаваља (стр. 272-330).

7. Закључна разматрања(стр. 331-342): У завршном поглављу кандидат је резимирао резултате својих истраживања истичући, најпре, да иако настале знатно раније, оне посебно добијају на значају током касноантичког периода као својеврсни привредни ослонац у време политичке и економске нестабилности и реакција на све већу потражњу

за прехранбеним и другим производима. Аутор се залаже за сагледавање и дефинисање виле рустике кроз њену производну делатност а не кроз удаљеност, односно изолованост од урбаних насеља.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације:

Докторска дисертација Антонија Ропкић-Ђорђевић представља рад у коме је по први пут на једном месту изложена и анализирана обимна грађа о истраженим и евидентираним вилама рустикама са територије данашње Србије. Археолошки је потврђено и делимично истражено 30 касноантичких вила рустика и издвојен 161 локалитет чији је контекст указивао на њихово могуће постојање. Добијени резултати показали су да се архитектонска решења вила рустика на територији Србије нису битније разликовала а најсличнија су панонском типу вила. Ради се најчешће о комплексу сачињеном од резиденцијалне грађевине са или без топлих купатила, подног грејања или луксузније опремљених просторија, затим, житнице, објеката за чување и поправку алата, а могуће и штале за запрежну стоку. Према мишљењу аутора, разлог оваквог распореда лежи у прилагођавању клими и рељефу централнобалканских области као и специфичним потребама и економским могућностима власника. Истакнута је њихова примарна веза са пољопривредом, односно снабдевањем војске и градског становништва храном и другим производима. Колегиница Ропкић Ђорђевић закључује да се касноантичке виле рустике подижу и трају као одговор на несташицу и изражену потражњу у времену војно-политичке и економске нестабилности када постајуважан привредни ослонац.

Значајан допринос је издвајање две хронолошки блиске фазе изградњи вила рустика. У северним и централним деловима Србије оне настају крајем III или почетком IV века и трају до 378. године, када су у продору Западних Гота напуштане и уништене. У западним и југоисточним деловима земље уочено је да су виле рустике трајале и у првим деценијама V века, што се може објаснити претпоставком да је унутрашњост Прве Мезије и Дарданије била поштеђена страдања каквим је била изложена Панонија крајем IV века. Прва половина V века и пустошења изазвана надирањем Хуна донели су крај живота у вилама рустикама, које су у овом периоду коначно опустеле.

6. Закључак:

Дисертацију *Касноантичке виле рустике у Србији*, одликује солидан методолошки приступ и добро осмишљен концепт рада уз коришћење одговарајуће и обимне научне литературе. У изради докторске тезе кандидат се придржавао предвиђеног истраживачког плана и тиме у највећој мери одговорио на постављене захтеве. Питање каноантичких вила рустика и њихове свеукупне улоге у привреди, организацији и трајању реформисане Римске империје није до сада детаљније разматрано у форми посебне научне синтезе што свакако указује да је рад Антоније Ропкић-Ђорђевић оригинално научно дело са посебним значајем за будућа истраживања ове теме. Имајући све наведено у виду износимо пред Наставно-научно веће Филозофског факултета Универзитета у Београду позитивну оцену рада *Касноантичке виле рустике у Србији* и сматрамо да се може приступити његовој јавној одбрани.

У Београду 15.05.2017

проф. др Мирослав Вујовић (ментор)

др Ивана Поповић, научни саветник

доц. др Јелена Цвијетић